

M&L

JULI-AUGUSTUS 2014 TWEEMAANDELIJKS – JAARGANG 33 nr. 4

MONUMENTEN, LANDSCHAPPEN EN ARCHEOLOGIE

voor het wijzigen van het uitzicht van het beschermd varend erfgoed;

- het uitbreiden van de mogelijkheden tot financiële ondersteuning voor het beheer van het varend erfgoed naast het toekennen van premies voor een goedgekeurd beheersprogramma door te voorzien in een snellere regeling voor het terugkerend eenvoudig onderhoud;
- het voorzien van een handhavingsluik om de bepalingen van dit decreet naar behoren te kunnen handhaven zonder het stimulerende karakter van het decreet aan te tasten.

Tegelijk werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om het Varenderfgoeddecreet zoveel mogelijk in overeenstemming te brengen met het nieuwe Onroenderfgoeddecreet, om de relatie met het Topstukkendecreet van 24 januari 2003 duidelijk te regelen en om opvolging te geven aan het Witboek Interne Staatshervorming.

Vervolgtraject

Het wijzigingsdecreet van 9 mei 2014 zal dus pas in werking treden als het uitvoeringsbesluit bij het Varenderfgoeddecreet wordt aangepast. Er werd omwille van de transparantie van de regelgeving gekozen om een volledig nieuw uitvoeringsbesluit op te maken in plaats van een vernieuwing van het bestaande besluit. Dit heeft als voordeel dat het besluit beter leesbaar zal zijn. Volgende vernieuwingen in het uitvoeringsbesluit zullen voorgesteld worden:

- het expliciteren van de criteria voor opname in de inventaris van het varend erfgoed;
- het opstellen van een lijst van meldingsplichtige handelingen;
- het regelen van een toelatingsprocedure voor het buiten Vlaanderen brengen van beschermd varend erfgoed;
- het uitwerken van een premieregeling voor periodieke onderhoudswerken aan het beschermd varend erfgoed;
- het vereenvoudigen van de procedure voor het bekomen van een beheerspremie voor ingrijpende werken aan het beschermd varend erfgoed.

Meer weten?

Op www.onroenderfgoed.be kan je de teksten van het vernieuwde decreet en de bijhorende documenten terugvinden. Daar word je ook op de hoogte gehouden van bijkomende stappen die worden gezet in het herzieningsproces.

Congres

➤ Madeleine Manderyck

WOOD & CANVAS (AND RABBIT-GLUE) IN THE MODERN WORLD. INTERNATIONAL CONFERENCE OISTAT, ARCHITECTURE & TECHNOLOGY COMMISSION (ANTWERPEN, COSTA, 13-15 JUNI 2014)

OISTAT, *International Organisation of Scenographers, Theatre Architects, and Technicians*, de niet-gouvernementele organisatie opgericht in 1968 als wereldwijd netwerk voor theaterdesigners, -techniekers en -architecten, organiseerde in Antwerpen de jaarlijkse bijeenkomst van haar *Architecture & Technology Commission*. Meer dan 90 deelnemers uit ruim 20 landen bogen zich drie dagen over het thema hoe oude theatergebouwen mét hun waardevolle interieurs en uitrustingen volwaardig gebruiken voor hedendaagse producties. De organisatoren, Peter McKinnon (*York University Toronto, Canada*), Jerome Maeckelberg en Ivo Kersmaekers (beide OISTAT, België) verzamelden een keur van gespecialiseerde sprekers die de overwegend buitenlandse toehoorders wisten te boeien zowel met allerlei historische aspecten van het theater als met het aanreiken van onvermoede mogelijkheden om oude theatermachinerieën in te zetten voor hedendaagse creaties. Dit alles werd gevisualiseerd door workshop sessies onder de titel *Hands on rigging* op een werkend model op schaal 1/4, gemaakt door studenten van het Brusselse RITS onder leiding van Chris Van Goethem.

De laatste maanden kwamen de plannen voor de ingrijpende verbouwing van de Bourlaschouwburg in Antwerpen uitgebreid aan bod in de pers. Er werd ook internationaal ruchtbaarheid gegeven door de recente aanwijzing als een van *The 7 Most Endangered* in het Europa Nostra programma. Het valt dan ook te betreuren dat Het Toneelhuis, als vragende partij voor de verbouwing van de Bourla, afwezig bleef bij alle sessies. De directie moest dus ongeïnformeerd deelnemen aan het einddebat van deze overigens zeer informatieve en perfect georganiseerde conferentie.

De Bourlaschouwburg, het voormalige *Théâtre Royal Français* is een ontwerp van stadsarchitect Pierre Bourla. Hij werd gebouwd tussen 1829-1834 voor de opvoering van Franse en Italiaanse opera. In 1934 werd het gebouw de thuisbasis van de Koninklijke Nederlandse Schouwburg, de KNS. Dit gezelschap betrok in 1980 de nabijgelegen nieuwe Stadsschouwburg, maar verhuisde in 1993 terug naar de gerestaureerde Bourla. Het Toneelhuis heeft het gebouw thans in gebruik.

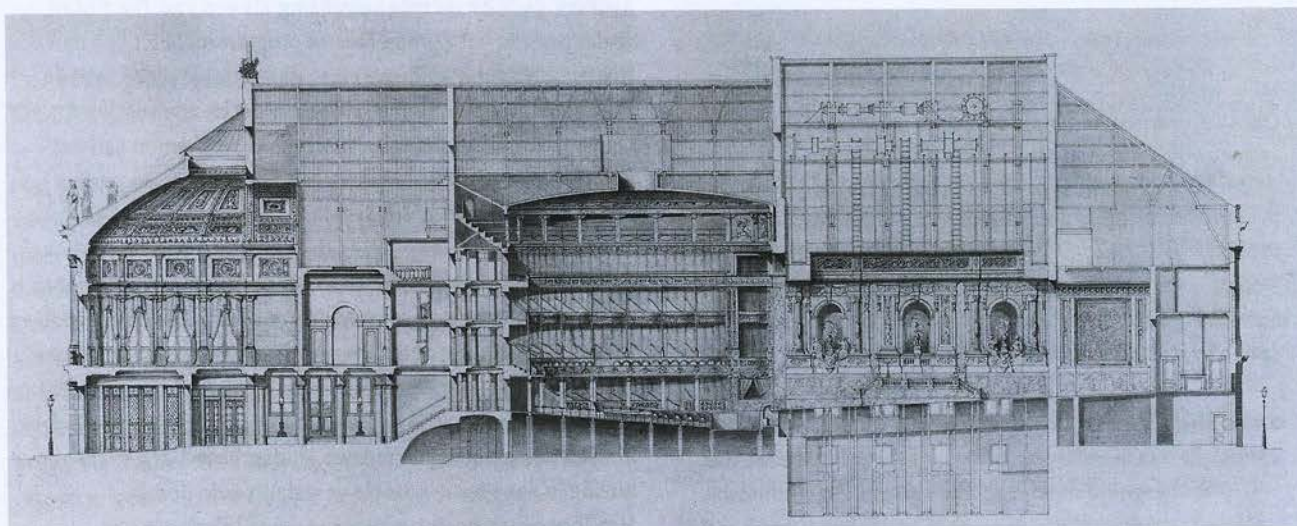
Vooraanzicht Bourlaschouwburg, tekening Louis Baeckelman, 1860 (Vleeshuis Antwerpen, foto O. Pauwels)

Na een rondleiding in de schouwburg op donderdagavond met Freek Boey, technisch directeur van Het Toneelhuis, werd er op vrijdag 13 juni gestart met een bezoek aan De Munt in Brussel. Daar werd toelichting gegeven over de geplande renovatie van de ateliers en de technische ingrepen aan de scène (het huidige theatermechanisme dateert uit jaren 1980). Een demonstratie werd gegeven bij het schaalmodel van een 18de eeuws theatermechanisme. Het schaalmodel is gemaakt in de jaren '90 als evocatie van een barok theatermechanisme en de spectaculaire mogelijkheden daarvan.

Het namiddagprogramma was gewijd aan de historie van theater en theaterarchitectuur in het algemeen. Jiří Bláha, kunsthistoricus en conservator van het paleistheater in Český Krumlov (Tsjechië) schetste de geschiedenis van bij de bouw in 1766 over de sluiting in 1898, het verwerven door de staat in 1945, de schade wegens niet passend gebruik in de jaren 1958-66 en de moeizame restauratie vanaf de jaren 1980 die dankzij

samenwerking met het buitenland, in 1993 tot een goed einde gebracht werd. Het was een *step by step*-proces met als hoofddoel de conservering van het unieke historische ensemble. Naast de theaterzaal en het -mechanisme bleef immers ook de uitrusting met ca. 1600 originele kostuums, schermen, rekwisieten en archief bewaard. Het theater is open voor bezoek en voor studie. Er worden per jaar ook vier à vijf historische voorstellingen gegeven (met kopie van schermen en kostuums). Het theater fungeert als een soort *functional museum*. Ondanks dat er veel vraag is naar meer voorstellingen wordt hierop niet ingegaan. Het zou de draagkracht van het monument overstijgen. Dat is overigens erkend als werelderfgoed. Dezelfde status bezit het wereldberoemde Drottningholm Slottheater (Zweden), eveneens van 1766. Torsten Nobling, architect en theaterconsultant (Zweden), lichtte de recente, eerder beperkte aanpassingen toe die noodzakelijk waren omwille van de publieke toegankelijkheid. Zo kwamen er fijne metalen leuningen ter bescherming van de oorspronkelijke marmerimitatie op de muren. In dit theater werd de elektrische verlichting pas bij de restauratie in 1920 aangebracht. Deze werd aangepast om een meer authentiek aandoend, flirkerend effect te bekomen. Ook hier maken de voorstellingen gebruik van kopieschermen en -kostuums. Bruno Forment, muziek- en operahistoricus (VUB en UGent) gaf vervolgens onder de titel *Lost, but Partially Recovered: The Original Stock Sets of the Bourla* een inkijk in de rijkdom van de theaterdecors van het voormalige *Théâtre Royal Français* in Antwerpen, de huidige Bourlaschouwburg. Een document in het Antwerpse Felixarchief *Indicateurs des décors de répertoire* van 1911 aangevuld met foto's geeft een overzicht van circa 3000 schermen en rekwisieten die in 134 opera's en operettes gebruikt werden. Verschillende ensembles kunnen toegewezen worden aan de Parijse decorateurs Philastre en Cambon, die ze in 1834 leverden samen met de theatermachinerie en de beschilderde doeken voor de zaal en de foyer. De schermen zijn spijtig genoeg verdwenen maar enkele foto's geven een glimp van deze schitterende trompe l'oeil decors. De lijst vermeldt ook de naam

Langsdoorsnede Bourlaschouwburg, tekening Louis Baeckelman, 1860 (Vleeshuis Antwerpen, foto O. Pauwels)

van het Brusselse atelier Albert Dubosq, waarvan een belangrijke hoeveelheid decors thans nog bewaard wordt in de Stadschouwburg van Kortrijk.

Per Simon Edström, theateromnipracticus (OISTAT, Zweden) sprak uit eigen jarenlange ervaring. In zijn opmerkelijke lezing *The sounds of wood and canvas in the theaters of wood and canvas* vergeleek hij het theaterinterieur met een muziekinstrument. Het delicate evenwicht tussen de zaal en de scène en de gebruikte materialen, *wood & canvas*, geeft aan het theaterinterieur een specifieke resonantie. Acteurs én publiek zijn er gevoelig aan. De spreker benadrukte dat deze aspecten moeten gerespecteerd worden wil men de authentieke beleving ervan vrijwaren. Veranderingen zoals een houten vloer vervangen door een ander materiaal kan grote invloed hebben op deze belevingswaarde. Hij zette zijn lezing klank bij door twee regemachines te demonstreren.

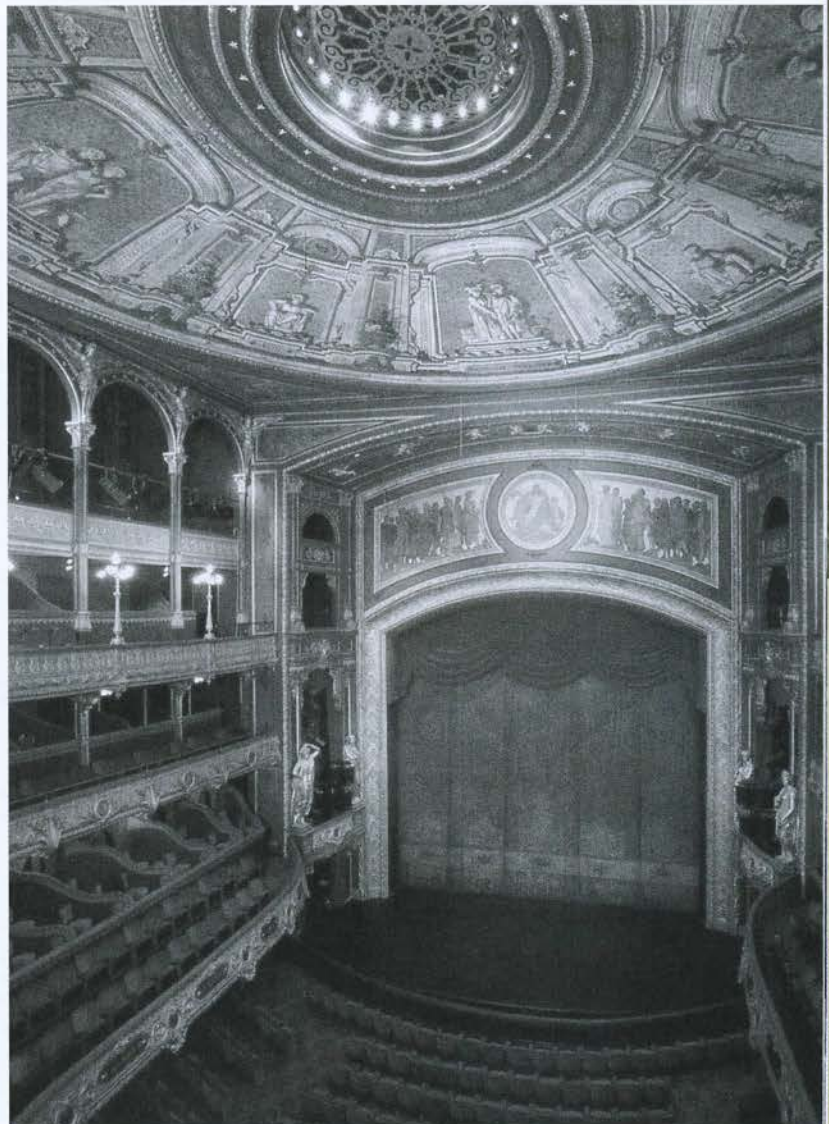
David Wilmore, theaterhistoricus en -restaurateur (University of Manchester, UK), die de Bourla bezocht in de jaren 1980 en toen al een oproep deed voor de volledige restauratie, stelde dat de 19de-eeuwse theatermechanismen op een unieke manier 'flexibel' zijn aangezien ze volledig uit hout zijn opgebouwd met weinig metalen onderdelen. Sinds 1980 tonen verschillende realisaties in Engeland aan dat ze – net als bepaalde andere aspecten van het industrieel erfgoed, zoals molens – perfect opnieuw in dienst kunnen gesteld worden: *Tyne Theatre & Opera House*, *Georgian Theatre Royal Richmond*, *Theatre Royal Newcastle upon Tyne* en andere. Ook de Bourla-machinerie kan naar zijn mening gebruikt worden en zo opnieuw tot leven gebracht! Hij deed een oproep om daar zo snel mogelijk mee te beginnen. Het ongebruikt laten werkt onvermijdelijk de verwaarlozing in de hand.

Zaterdag kwamen de meer technische aspecten aan bod. Reinhold Daberto, architect en theaterconsultant (München, Duitsland) benadrukte het cruciale belang van de samenhang tussen scène en zaal. Beide vormen één functionele ruimte met een specifiek perspectief. Hij verdedigde bovendien de stelling dat barokke theatermachines heel ingenieuze bewegingen van decors en rekvisieten mogelijk maken en dat dit met hedendaagse theateruitrustingen veel minder het geval is. De weinig nog bewaarde oude theatermechanismen moeten dan ook niet alleen geconserveerd worden maar vooral ook opnieuw gebruikt worden. Chris Abott, schrijver (King's College Londen, UK) gaf een boeiende lezing over het gebruik van de traditionele theatertechnieken (bijvoorbeeld de *trappe* of val) nog tot de jaren 1940, met name in het pantomimetheater. De problematiek van de hellende scènevloer, eigen aan het concept *théâtre à l'italienne*, is een heikel en steeds terugkerend thema. Martien van Goor, architect bij Greiner Van Goor Huijten Architecten (Amsterdam, Nederland) gaf daarover een verhelderende mededeling onder de titel *The endangered raked stage*. Als voorbeeld lichtte hij de aanpassingen aan de Koninklijke Schouwburg in Den Haag toe. De huidige theaterzaal kwam in 1911 na een brand tot stand. De Weense architecten Fellner en Helmer ontwierpen toen een gebouw volledig in de

traditie van het *théâtre à l'italienne*, dus met een hellende scène. Bij de renovatie in 1997-1999 onder leiding van de Luikse architect Charles Vandenhove werd de scènevloer vlak gelegd en uitgerust met een draaitafel. De verhoging van de scène had slechte zichtlijnen in de zaal tot gevolg. Dit resulteerde vervolgens in het recente project om nu ook de zaal aan te passen. Van Goor stelde echter dat het probleem van de zichtlijnen moet gerelativeerd worden. De historische theaterzalen zijn zo geliefd bij het publiek dat het zich eigenlijk niet zo stoort aan die kleine imperfecties, die juist het verschil maken met een hedendaagse schouwburg! Van Goor deed een oproep voor het behoud van de hellende scènevloeren, als essentieel deel uitmakend van het concept van het *théâtre à l'italienne*. Volgens zijn ervaring is dat gegeven perfect in te zetten voor hedendaagse producties.

Tot slot van de voormiddag sprak Jerome Maeckelbergh over *Bourla Theatre: Renovation versus Restoration*. Als scenograaf en kenner van het Bourlamechanisme gaf hij zijn visie over de voorgenomen verbouwing van de Antwerpse schouwburg.

Zaal en toneelmond naar ontwerp van Pieter Dens van 1865 (foto O. Pauwels)

Het theatermechanisme gebouwd in 1833-34 door de Parijse firma Philastre & Cambon (foto O. Pauwels)

De stad Antwerpen liet in 2013 als eigenaar een haalbaarheidsstudie opstellen, die spijtig genoeg niet publiek gemaakt werd. In de pers ontvouwde Het Toneelhuis echter wel de plannen en deelde mee dat de werking niet kan verder gezet worden zonder de sloop van het nog oorspronkelijke theatermechanisme (1834, Philastre & Cambon, Parijs) en zonder de ingrijpende wijzigingen in de zaal, met name het dichtleggen van de parterre en wegnemen van het eerste balkon. Deze voorgenomen ingrijpende verbouwingen gaven trouwens aanleiding tot de aanwijzing in het Europa Nostra programma *The 7 Most Endangered*. Maeckelberg stelde dat er geen rekening gehouden werd met de bestaande schelpvorm van de zaal. Hij toonde via simulaties dat de verbouwing met een vlakke scènevloer en een andere zaalhelling bovendien slechtere zichtlijnen zal opleveren dan de bestaande. Het plan om bredere trekken te plaatsen is volgens de spreker niet wenselijk en ook niet realiseerbaar gezien de specifieke opbouw van het bestaande dakspant en de breedte van de toneelmond, een vast gegeven. In de pers liet Het Toneelhuis al herhaaldelijk weten dat als het mechanisme moet bewaard blijven, er enkel een museumfunctie overblijft voor de Bourlaschouwburg. De spreker weerlegde dit met klem en gaf vele mogelijkheden aan – mede aan de hand van een werkend schaalmodel – om het bestaande mechanisme creatief in te zetten niet alleen voor historische voorstellingen maar vooral ook voor heel verscheiden hedendaagse producties.

Oude theatertechnologie kan vandaag inspirerend zijn voor scenografen. Dat werd treffend naar voor gebracht door Jean-Guy Lecat, Frans theaterdesigner. Zijn uitgangspunt was de interactie tussen het theater en de architectuur. Hij toonde zijn enscenering voor de opera *Guillaume Tell* van André-Modeste Grétry voor de *Opera Royal de Wallonie* in Luik in het seizoen 2012-2013. Het oude Luikse theatergebouw was op dat moment in restauratie. Er werd daarom in een tent gespeeld. Voor de gelegenheid herbouwde Lecat een traditioneel, gedeeltelijk handbediend theatermechanisme. Spectaculaire bewegende scènewisselingen, zoals gebruikelijk in de barokopera maakten een spectaculaire opvoering mogelijk met beperkte middelen. Het publiek was heel enthousiast. Dat was ook de ervaring van Peter Ruthven Hall, architect en theaterdesigner (*Charcoalblue London, UK*), betrokken bij talrijke herinrichtingen van Engelse theaters als *The Old Vic* in Londen en het *Theatre Royal Glasgow*. Hij sprak over *Raked stages in the UK* en ook hij relativeerde het ideaal van de perfecte zichtlijnen. Hij stelde dat het publiek zowieso houdt van de traditionele theaterinterieurs. Imperfectie is hier misschien juist een aantrekkingspunt. Hij benadrukte wel het belang van een goede balans tussen het auditorium en de scène, die een natuurlijke interactie moet mogelijk maken tussen acteurs en publiek. De veel gehoorde vraag naar een vlakke scènevloer is volgens de spreker eerder ingegeven door praktische problemen van theatermakers en gaat niet uit van het publiek. Hierop volgde een presentatie door Jerome Maeckelberg en Marc Brigou, Antwerps scenograaf, op een daartoe gebouwd schaalmodel. Zij toonden concrete mogelijkheden en oplossingen voor het maken van voorstellingen op hellende toneelvloeren. Vervolgens demonstreerden zij onvermoede mogelijkheden voor het gebruik van het ondertoneel bij een historisch mechanisme. Daarvan wordt vaak gedacht dat er enkel barokke ensceneringen mee kunnen gerealiseerd worden. Een creatief scenograaf kan vandaag echter nog steeds het publiek verrassen met de vele mogelijkheden die dergelijke theatermechanismen bieden.

Dominique Lauvernier, historicus (*Université de Caen, Frankrijk*) stelde dat de bewaarde theatermachines in Europa veelal dateren van het einde van de 18de- en vooral uit de 19de eeuw wanneer er al een zekere vereenvoudiging en standaardisatie ontstaan was. Het baroktheater uit de 17de en 18de eeuw heeft een meer bewegend en 'ludiek' karakter en is op een manier 'abstracter' dan de 19de-eeuwse theaterenscenering die stilaan evolueerde naar het zogenaamde *salon fermé*, dat veel statischer is. Naar zijn mening kan het baroktheater zeer inspirerend zijn voor hedendaagse producties, iets dat trouwens al aangetoond werd in de presentatie van Jean-Guy Lecat over *Guillaume Tell*. Lauvernier vestigde er de aandacht op dat de Bourlaschouwburg ontworpen en uitgerust is volgens de ideeën van Boullée, uiteengezet in zijn *Essai sur l'art de construire les théâtres, leurs machines et leurs mouvements*, uitgegeven in Parijs 1801. Hij verwees daarvoor naar het recent gerestaureerde en opnieuw in gebruik genomen *Ancien Théâtre de Châtellerault* (1844,

Frankrijk) waarbij de oude theatermachine opnieuw in gebruik is gesteld en dienstig is voor hedendaagse producties. Om de werking van de traditionele theatermachines te visualiseren demonstreerden Chris Van Goethem en James McKerman (York University, Toronto Canada) op zondagmorgen de waaier aan mogelijke bewegingen op het schaalmodel 1/4 gemaakt door de studenten RITS Brussel. Beiden zijn overtuigd dat de mogelijkheden van dergelijke ingenieuze en tegelijk zeer eenvoudige machines vandaag onderbenut blijven. Daar komt volgens deze theatertechnici stilaan verandering in aangezien de historische theatertechnieken nu ook deel uitmaken van de opleiding tot theatertechnicus en scenograaf. Zij ondervinden dat deze oude technieken inspirerend zullen zijn voor de verdere ontwikkeling van een meer duurzame en ecologisch verantwoorde theatertechnologie.

Tot slot was er een debat met de Stad Antwerpen als eigenaar van de Bourlaschouwburg (Jan Rombouts, kabinetschef Schepen Heylen), Het Toneelhuis (Guy Cassiers, Artistiek Directeur), Marc Lambert van het Theater Technisch Advies Bureau (TTAS), medeverantwoordelijk voor de haalbaarheidsstudie en Frank Peeters (Docent theatergeschiedenis Universiteit Antwerpen). Dit panel bevestigde zijn eerder al in de pers bekend gemaakte standpunt. Het Toneelhuis wenst in de Bourlaschouwburg te blijven. De locatie is cruciaal en het publiek is gehecht aan het gebouw. De bestaande theaterzaal en het -mechanisme voldoen voor Het Toneelhuis niet op het vlak van theaterinfrastructuur, veiligheid en arbeidsvoorwaarden. Zeker reizende voorstellingen zijn moeilijk. Op basis van een haalbaarheidsstudie kiest men voor het slopen van het theatermechanisme en de vervanging door een nieuw, dat in belangrijke mate kan voldoen aan de noden van Het Toneelhuis. Om de zichtlijnen te verbeteren zou men ook de parterre van het auditorium verbouwen en het eerste balkon verwijderen. Zoals in de Scala van Milaan wenst Het Toneelhuis het Bourla-mechanisme in een museum onder te brengen, waar het beter zichtbaar zou zijn dan nu. Deze visie ging uiteraard lijnrecht in tegen al wat er op de drie congresdagen aan bod was gekomen! Alle aanwezigen betreurden de afwezigheid van Het Toneelhuis op de conferentie en deden heel wat concrete suggesties om het theatermechanisme opnieuw in gebruik te stellen. Als besluit van de drie conferentiedagen werden een aantal conclusies genomen. De meest bekende historische theaters in Europa zijn hoftheaters. De Bourlaschouwburg in Antwerpen heeft ontegensprekelijk een uitzonderlijke en unieke waarde als historisch stadstheater opgevat als *théâtre à l'italienne*. Terecht wordt een erkenning als werelderfgoed in het vooruitzicht gesteld. Cruciaal is het gegeven dat auditorium en scène één conceptueel geheel vormen. Dit maakt een onmiddellijke interactie tussen spelers en toeschouwers mogelijk. Het behoud van de hellende scènevloer én de specifieke schelpvorm van de zaal zijn daarbij cruciale elementen. Het theatermechanisme zelf heeft anderzijds ook een uitzonderlijke industrieel-archeologische waarde en vormt een onvervangbaar onderdeel van het historische theatergebouw.

Het oude theatermechanisme biedt zeer veel mogelijkheden voor hedendaags gebruik. Deze barokke theatertechniek spreekt immers een soort universele taal, simpel en verstaanbaar. Zij is tegelijk eenvoudig én ingenieus, overal gelijkend, wat het gebruik vergemakkelijkt. Samen met het groeiend streven naar duurzame en ecologische theaterinfrastructuur ontstond de laatste jaren een ware revival. Jongeren gaan er zich aan interesseren. Workshops worden georganiseerd zodat de kennis zich opnieuw verspreidt.

Oude theatermechanismen blijken performant niet alleen voor historische opvoeringen maar ook voor hedendaags theater. Het zijn instrumenten die uitdagen om vandaag artistieke projecten te realiseren.

Een theatermechanisme dat uit zijn context gehaald wordt en naar een museum overgebracht, verliest zijn waarde en betekenis. De werking ervan kan veel beter zichtbaar gemaakt worden via een schaalmodel. De verplaatsing van een theatermechanisme, zoals dat van de Bourla, naar een museum impliceert eigenlijk de bouw van een nieuw theatergebouw, gezien de enormiteit van de machinerie.

Het niet gebruiken van het theatermechanisme leidt onvermijdelijk tot verwaarlozing en verval, wat vandaag spijtig genoeg vast te stellen is in de Bourla.

Alvorens veranderingen aan te brengen, als bijvoorbeeld het vlak leggen van de toneelvloer of het wijzigen van de zichtlijnen, is een goede kennis en volledige documentatie zowel van de theaterzaal als van het -mechanisme noodzakelijk. Alle elementen moeten in balans blijven.

De conferentie was een oproep om de mogelijkheden van waardevolle historische theaterinfrastructuur en -technologie verder te verkennen en volop in te zetten voor hedendaagse producties. Oude theaters zijn geen musea, maar levende cultuurhuizen!

Informatie en lijst van theatergebouwen met een bewaarde houten machine op: <http://woodandcanvas.info.yorku.ca/theatr/>

Voor de geschiedenis van de Bourlaschouwburg en de restauratie: M.MANDERYCK, *Een tempel voor de muzen. De schouwburg van Pierre Bourla te Antwerpen*, in M&L, jg. 12, nr. 2, 1993, p. 22-45 en bijhorende binnenkrant. In het blogartikel van Carsten Jung, Secretaris-generaal van PERSPECTIV – Association of Historic Theatres in Europe, wordt gefocust op het slotdebat, u vindt het via: <http://theatresroute.weebly.com/blog/the-future-of-the-bourla-schouwburg-antwerp-be-by-carsten-jung-perspectiv>